

ДВЕ РАННОСРЕДНОВЕКОВНИ АПЛИКАЦИИ-КОННИЦИ ОТ ЮЖНА ДОБРУДЖА

Георги Атанасов

Сред най-любопитните и най-коментираните паметници на ранносредновековната дребна металопластика са фигурките на конници. В границите на Първото българско царство техният брой вече надхвърля 20, а това допълнително завишава интереса и инспирира няколко по-обобщаващи изследвания.¹ Представените в това съобщение са важни дотолкова, доколкото разширяват представата за разпространението на този тип находки и спомагат за прецизирането на датировката.

Фигурка на конник /апликация ?/, Инв. N T-л, 135 /табл. I-1/

Напълно стилизирано е представен конник в галоп наляво. Главата, крайниците, задницата на животното и част от краката на ездача са отчупени. Главата на конника е издължена, като съвсем схематично са загатнати очите и носът. Издължаването навярно се дължи на дискретно представен шлем. Дясната ръка е поставена на шията на животното, а лявата на задницата. Гърдите и раменете на ездача са подчертано широки, а талията стеснена, с което се подчертава една грациозна мъжествена фигура. Пълна представа за коня не можем да придобием, но определено са загатнати едрият торс и стеснената задница. Апликацията е добре патинирана без корозионни язви, но е силно изтъркана до блясък, което навярно се дължи на продължително носене. Поради това евентуални плитко гравирани детайли са напълно обезличени. Специално оформено ухо за окачване, нитове или отвори за пришиване отсъстват, но тя би могла да бъде апликирана чрез двата кръгли отвора, разграничаващи ръцете и талията на ездача от гърба на животното. Изрязана е от меден лист с дебелина 0,014 см. Размери: зап. дължина 2,4 см, зап. височина 2,1 см. Открита при археологически разкопки в повърхностния слой на ранносредновековната крепост "Скала" до с. Кладенци, Тервелско.

Фигурка на конник /апликация/. Инв. N III-1880 /табл. I-2/

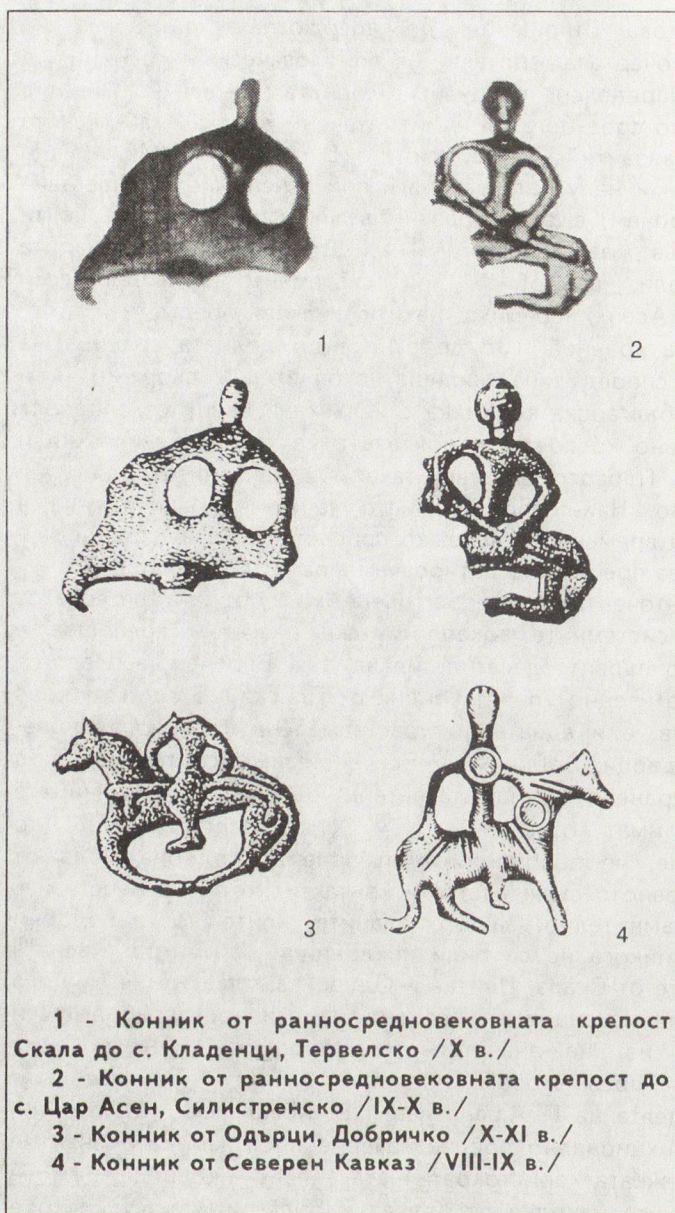
Напълно стилизирано е представен конник в галоп наляво. Цялата предна половина на животното е отчупена. Ездачът е с широки рамене и тесен таз. Чрез гравировка и нисък релеф са изобразени подробностите на лицето - очи, нос и уста. Главата е покрита с нисък островръх шлем. В дясната ръка конникът държи сабя, а с лявата прикрепва ножницата в хоризонтално положение. Оръжието е представено съразмерно спрямо ездача и отделните детайли - дръжка, кръстачка, трагьози и елипсовидно уширения крайник на ножницата. Съвсем дискретно е маркирано обемно дълбоко седло, но кракът на конника е откършен и не е ясно имало ли е стреме. Задният крак на животното е неестествено подгънат и заема почти

горизонтално положение. Мед. Размери: зап. дължина 2,7 см, височина 3,3 см. Открита в ранносредновековната крепост до с. Цар Асен, Силистренско.

В няколко публикации, посветени на подобни паметници, определено се настоява за прабългарския им произход, в резултат на което единодушно се отнасят към езическия период /края на VII - средата на IX в./. Противоречията като че ли са единствено по семантиката на фигурата - митичен езически прадед, шамански амулети, символи на Тангра, връзка със соларния култ или с героя конник, воински знак за принадлежност към владетелската дружина и пр.² Регистрирането на подобни находки в пластове от християнския период /втората половина на X и началото на XI в./ се отдаваше повече на случайност или на езически преживелици след покръстването. Тези затруднения и противоречия по датировката и семантиката на конниците са понятни предвид отсъствието доскоро на образци от добре датирани затворени комплекси /примерно езически или християнски гробове/. Най-после разпространението на подобни паметници обхваща широки географски, хронологически и етнически граници - Средна Азия, Кавказ, Евразийските степи, Волжка България, Отвъддунавска и Дунавска България.³ Наблюдават се и определени различия между отделните находки. Най-общо могат да се разделят на три типа - само кончета, кончета с човешки лицев образ на гърба и конници /кон с ездач/. Последните, към които спадат и паметниците от Добруджа, се срещат в два варианта - конник в ход надясно и конник в ход наляво. В България определено преобладават тези в ход наляво, както впрочем са представени върху екземплярите от Скала и Цар Асен. Тази мода обикновено се свързва с номадските народи от евразийските степи през Ранното средновековие. Една култова фигурка на конник от Ходжет, Таджикистан, наподобява паметниците от България и Северен Кавказ, а датировката края на V - началото на VI в. действително подсказва ранен произход.⁴ Находките от България, респективно тези от Добруджа, стилово наумяват най-вече тези от Северен Кавказ и това е забелязано от нашите изследователи. Обстоятелството, че се срещат в почти всички основни живелища на прабългарите през ранното средновековие /Северен Кавказ, Волжка България, Дунавска България и Пруто-днестровското междуречие/ е навело на мисълта, че появата и разпространението им в земите на Първото българско царство определено трябва да се свърже с прабългарите. В тази последователност напълно правдоподобна е и идеята, че прабългарите ги възприемат от аланите, а сред тях аналогични по стил и размери метални култови фигурки /табл. I-4/ са широко разпространени от VI-VII в. до IX-X в. в региона на Кавказ.⁵ А тъкмо там според писмените извори са първите сигурно регистрирани прабългарски живелища още през IV-V в.⁶ Така вероятността да са възприели тази мода именно тук и твърде рано е най-правдоподобна, защото култовите фигури на конници ги съпровождат по-късно далеч от Кавказ в новите земи, в които се разселват след VI-VII в. Затрудненията обаче идват от факта, че от десетте фигурки от този тип, открити в България, нито един не произхожда от сигурно датиран ранен комплекс. И екземплярите от Скала и Цар Асен не

правят изключение в това отношение, но абсолютната датировка на крепостите все пак очертава някакви хронологически граници в разпространението им. Определено прецизна е горната граница на живот в Скала и Цар Асен, защото сред богатия нумизматичен материал най-късните монети са анонимните византийски фолиси кл. В /1035 - 1042/. Явно крепостите са унищожени и напуснати завинаги при печенежкото нашествие през 1036 г., което, впрочем, е своеобразен *terminus ante quem* на почти всички укрепления във вътрешността на Добруджа.⁷ Останалите археологически материали, придобити при системните археологически разкопки в Скала и Цар Асен /керамика, накити, култови предмети и др./, потвърждават тази горна граница. Що се отнася до долната граница на живот в Цар Асен, то според типа жилища, отоплителни съоръжения и наличието на т. нар. прабългарска керамика с излъскани ивици се определя най-общо към VIII в.⁸ Явно крепостта е обитавана както през езическия и християнския период на Първото царство, така и в началните години на византийското господство. Най-после наличието на номадска керамика и накити свидетелства и за временно печенежко присъствие. Тези дадености и факти явно не спомагат за прецизната датировка на паметника от Цар Асен.

Сравнително по-точен *terminus post quem* има култовата фигурка от Скала, защото според системните археологически разкопки крепостта е построена най-рано след първите десетилетия на X в. Впрочем, в пласт от края на X в. произхожда и еднотипният конник от Плиска.⁹ В гроб от края на X - началото на XI в. е и едната фигура, намерена в ранносредновековната крепост до с. Одърци, Добричко.¹⁰ Всички тези факти поставят под въпрос широко разпространеното в нашата литература мнение, че конниците от разглеждания тип имат отношение към култа към Тангра. Ако действително се допусне, че прабългарите възприемат подобна мода от аланите при няколковековното съжителство и контакти, то обвързването и с танграизма е още по-съмнително, защото аланите, които носят подобни фигурки от VI до X в. никога не са били поклонници на Тангра. Късната датировка на паметниците от Скала, Плиска и Одърци загатва, че не е много логично да търсим реминисценции в чист вид на езически прабългарски религиозни представи из най-значителните християнски центрове в североизточна България през втората половина на X в. За мен най-правдоподобно звучи идеята на Г. Афанасиев и В. Ковалевска, че този тип конници имат чисто функционално предназначение и служат като знак за отличие на войните от тежката /аристократичната/ аланска конница. За това загатват добре съхранените находки от Кавказ и България, върху които е показана богата сбруя и тежки воински доспехи. В тази последователност може да се допусне, че в България също са носени като отличителен знак на ханските дружинници /хранените хора !?/, а по-късно и от царската гвардия след покръстването. В подкрепа на това може да се отбележи, че почти всички конници от Дунавска България имат близки форми, размери и орнамента, подсказващи стандартизирана продукция. Най-сетне подобно приложение прави обяснима популярността им както през езическия, така и

1 - Конник от ранносредновековната крепост Скала до с. Кладенци, Тервелско /X в./
 2 - Конник от ранносредновековната крепост до с. Цар Асен, Силистренско /IX-X в./
 3 - Конник от Одърци, Добричко /X-XI в./
 4 - Конник от Северен Кавказ /VIII-IX в./

през християнския период на Първото българско царство. Силното износване на някои паметници като откритите в Скала и Плиска пък загатва за ползването им през много дълъг период от време, а не е изключено от няколко поколения. Една-та находка от Одърци обаче е от детски гроб и това поставя под въпрос носенето на подобни фигурки само от войни. При положение, че гробът се датира едва в края на X в. и при разстроената военна организация на Първото българско царство в Североизточна България след средата на X в., е допустимо разглежданите конници постепенно да губят първоначалната си символична натовареност.

БЕЛЕЖКИ

¹ Станилов, Ст. Старобългарските амулети - кончета. - В: Плиска - Преслав, 5, Шумен, 1992, с. 239-245, фиг. 1; Аладжов, Ж. Култови фигурки от района на Плиска. - В: Преслав, III, 1984, 276-282; Станилов, Ст. Старобългарски амулети от Болград. - Археология, XXVII, 3, 1985, 42-45;

Овчаров, Д. За смисъла и значението на един вид ранносредновековни амулети. В: Сборник в памет на проф. Станчо Ваклинов. С., 1984, с. 136-139; Меламед, К. Амулети-коне, яздени от мъжка глава. В: Проблеми на прабългарската история и култура, 2. С., 1991.

² Маврадинов, Н. Старобългарското изкуство. С., 1959, с. 82; Бешевлиев, В. Първобългарски амулети. - ИНМВ, IX, 1973, с. 53-55; Рашев, Р. Прабългарски култов паметник от Мадара. - Археология, XV, 2, 1973, с. 29-30; Аладжов, Ж. За култа към Тангра в средновековна България. - Археология, XXV, 1-2, 1983, с. 80; Рашев, Р. Конникът в старобългарското изкуство. - Археология, XXVI, 2-3, 1984, с. 60; Ковалевская, В. Б. Изображения коня и всадника на средновековых амулетах Северного Кавказа. В: Вопросы древней и средневековой археологии Восточной Европы. М., 1978, с. 118-119; Афанасиев, Г. Бронзовые фигурки всадников из аланских погребении Северного Кавказа. ТГЭ, 36, 1973, с. 38.

³ Древности Таджикистана. Душанбе, 1985, с. 327; Степи Евразии в эпоху средневековья. М., 1981, рис. 37, 52; Суботин, А. В., И. Т. Черняков. Бронзовые амулеты салтовской культуры на левобережья Нижнего Дуная. - В: Памятники римского и средневекового времени в Северо-западном Причерноморье. Киев, 1982, с. 160.

⁴ Древности Таджикистана, с. 327, N 836.

⁵ Рунич, А. Г Катакомбны могильник VII-VIII в. около Кисловодска. - САо, 3, 1986, с. 212-213.

⁶ Бешевлиев, В. Първобългари. С., 1984, с. 7-8.

⁷ Атанасов, Г. Етнодемографски промени в Добруджа /X-XVI в./. - ИПр, XLVII, 2, 1991, с. 78-80.

⁸ Димова, В. Ранносредновековната крепост до с. Цар Асен, Силистренско; Добруджа, 10, 1992; Димитров, Д. Керамиката от ранносредновековната крепост до с. Цар Асен, Силистренско. - Добруджа, 10, 1992.

⁹ Милчев, А. Материали открити в занаятчийските и търговските помещения северно от южната порта на Вътрешния град на Плиска. - В: Плиска-Преслав, I, С., 1979, с. 144-149, обр. 22.

¹⁰ Дончева-Петкова, Л. Ранносредновековния некропол до с. Одърци, Добричко. - Добруджа, 10, 1992; Йотов, В. За ранносредновековните амулети. - В: Юбилеен сборник на възпитаниците на ВТУ "Кирил и Методий", I. Велико Търново, 1985, с. 95-97, обр. 1.